

JOURNAL OF URBAN ETHNOLOGY
15/2017

ETNOLOGIA, ANTROPOLOGIA MIASTA

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKA AKADEMIA NAUK

JOURNAL OF URBAN ETHNOLOGY

15/2017

ETNOLOGIA, ANTROPOLOGIA MIASTA

Redaktor naczelny / Editor-in-chief: dr hab. Róża Godula-Węclawowicz, prof. nadzw. (etnologia)
Sekretarze redakcji / Editorial secretaries: dr Ewa Baniowska-Kopacz (etnologia); dr Maria Godyń (etnologia)
Redaktor tematyczny / Topic editor: dr hab. Grażyna Ewa Karpińska, prof. nadzw. (etnologia)
Redaktorzy językowi / Language editors: dr hab. Teresa Smolińska, prof. nadzw. (filologia polska), dr hab. Katarzyna Łeńska-Bąk (filologia polska)

Rada naukowa / Scientific Council:

dr hab. Marcin Brocki (Uniwersytet Jagielloński, Kraków); Dr. Iwona Dudek-Blaise (Centre national de la recherche scientifique, Marseille); doc. Ph Dr. Jan Horský, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze, Praha); Ph.D. Laurie Koloski Assoc Prof (University of William&Mary, Williamsburg, VA, USA); prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu); PhD Agnieszka Sadrei (British Archaeological Association, Londyn); Peter Salner, PhD., DrSc. (Slovenská akadémia vied, Bratislava); doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc. (Univerzita Karlova v Praze, Praha); prof. dr hab. Franciszek Ziejka (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

Recenzenci / Board of Reviewers:

prof. dr hab. Jan Adamowski; prof. dr hab. Janusz Barański; prof. dr hab. Jerzy Bartmiński; dr hab. Dągnostaw Demski, prof. nadzw.; dr hab. Wojciech Dohnal, prof. nadzw.; prof. dr hab. Mirosława Drozd-Piasecka; dr hab. Monika Golonka-Czajkowska; prof. dr hab. Iwona Kabzińska; dr hab. Katarzyna Kaniowska, prof. nadzw.; dr hab. Jacek Kowalewski; dr hab. Jolanta Kowalska prof. nadzw.; dr hab. Grażyna Kubica-Heller; Daniel Luther CSc; dr hab. Wojciech Mruk; prof. dr hab. Janusz Mucha; dr hab. Anna Niedźwiedź; doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc.; prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc.; dr hab. Adam Pomieciński, prof. nadzw.; prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński; Peter Salner, PhD., DrSc.; dr hab. Ryszard Tomicki, prof. nadzw.

Koncepcja okładki / Cover design: Róża Godula-Węclawowicz

Autor zdjęcia na okładkę / Cover photograph: Mirosław Mrozik, www.mrozilla.pl

Korekta / Proofreading:

redakcja, autorzy, korektorzy językowi / editorial board, authors, proofreaders in native languages

Korektorzy językowi / Proofreaders in native languages: Zuzana Filadelfi, Anna Hlôšková, Martin R. J. Howlet, Slavomíra Očenášová

Tłumaczenia i korekta abstraktów / Translation and Proofreading of the abstracts: Klaudyna Michałowicz

Adres / Address:

Journal of Urban Ethnology

Pracownia Etnologii w Krakowie IAE PAN

ul. Sławkowska 17

31-016 Kraków

Polska

e-mail: jue.etno.pan@gmail.com

tel. : +48 12 422 48 65

www.iaepan.edu.pl/journal.html

PL ISSN 1429-0618

Opracowanie graficzne, skład: „ROCH” Wojciech Ochocki

Tom dofinansowała Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií z programu PRVOUK P 20.2014.83 Historická a sociální antropologie

JUE jest regularnie ewaluowane przez: ERIH PLUS (wcześniej ERIH); Index Copernicus, International Journals Master List; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, lista C. Artykuły z poszczególnych numerów są dostępne on-line:

<http://www.iaepan.vot.pl/en/publishing-house/czasopisma/journal-of-urban-ethnology/all-issues-journal>

Pismo założone w 1992 r., do 2001 r. wydawane przez Muzeum Niepodległości w Warszawie, następnie do 2010 r. przez Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta. Od 2012 r. prawnym właścicielem tytułu jest Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Journal of Urban Ethnology © Copyright 2017. All papers are copyright to their authors and Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences.

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKA AKADEMIA NAUK

JOURNAL OF URBAN ETHNOLOGY
15/2017

ETNOLOGIA, ANTROPOLOGIA MIASTA

SPIS TREŚCI – CONTENTS

Zima w mieście – różne oblicza kultury Winter in the city – various aspects of culture

Świętowanie, ludyczność, karnawalizacja / Festivity, Ludicity, Carnavalesque

Jolana Darulová

Lokálne a globálne prvky súčasného zimného sviatkovania v meste 9
Local and global features of modern celebrations during the winter season in town

Grzegorz Błahut

Miasto w świątecznej szacie – kształtowanie estetyki przestrzeni miejskiej w okresie świąt
Bożego Narodzenia 21
A city in the festal robe – creating the aesthetics of urban space during Christmas holidays

Ryszard Kantor

W poszukiwaniu użytecznej tradycji. Kilka uwag o krakowskich Targach Bożonarodzeniowych 31
In search of a useful tradition. Some notes on Christmas Fairs

Teresa Smolińska

Świętowanie na ulicy. Orszak Trzech Króli w zimowym pejzażu miasta 47
Celebrating in the street. The Cortege of the Three Kings in the winter urban landscape

Ada Florentyna Pawlak

Triumf karnawału. Parodia polskiej „zmarzliny” w akcjach Pomarańczowej Alternatywy 65
The triumph of the carnival. Parody of the “permafrost” realities in the actions of the “Orange Alternative”

Praktyki i taktyki codzienności / Practices and tactics of everyday life

Blanka Soukupová

Zima w Protektoracie Czech i Moraw. Rzeczywiste i symboliczne wymiary jednej pory roku 85
Winter in the Protectorate of Bohemia and Moravia. The real and symbolic dimensions of a single season of the year

Grażyna Ewa Karpińska

Po wojnie, zimą. Berlinek w opowieściach jego nowych mieszkańców 99
After the war, in winter. Berlinek in the stories of its new residents

Andrzej Paweł Węjland

Zimą w parku. O kontemplacji antropologicznej 115
In a Park in Winter. On Anthropological Contemplation

Katarina Košťalová

- Utilisation of the potential of urban spaces during the winter period
(using the example of revitalisation and humanisation in the town of Zvolen) 129
Využívanie potenciálu urbánnych priestorov v zimnom období
(na príklade revitalizácie a humanizácie námestia v meste Zvolen)

Alexandra Bitušíková

- Šport ako životný štýl a súčasť urbánnej identity. Banská Bystrica na lyžiach a korčuľach 145
Sport as a way of life and part of urban identity. Banská Bystrica skiing and skating

Katarzyna Orszulak-Dudkowska

- Kultura materialna w świetle zimowych wydatków z lat 1986–1989 157
The Material Culture in the light of the winter expenses of 1986–1989

Miscellanea**Juraj Janto**

- Socialistická Bratislava – premeny fyzického a sociálneho priestoru mesta 173
Socialist Bratislava – transformation of the physical and social space of the city

Maja Biernacka

- Symboliczna metamorfoza. Dzielnice żydowskie w miastach dzisiejszej Iberii 185
A symbolic metamorphosis. Jewish quarters in the cities of contemporary Iberia

Monika Golonka-Czajkowska

- Małe miejsce wielkich opowieści. Kołobrzesci Cmentarz Wojenny 201
Small places of grand stories. The Kołobrzeg War Cemetery

Dominika Czarnecka

- Miasto „w formie”. O fenomenie centrów fitness w przestrzeni polskich miast 219
The city “in good shape”. On the fitness centres in Polish urban space

Jacek Jan Pawlik

- Klimat a codzienność. Życie w mieście Lomé podczas powodzi 233
Climate and everyday life. Living in the city of Lomé during floods

- Noty o autorach / Authors' biographical notes 247

- Informacje dla autorów / Information for Contributors 255

Jolana Darulová
Katedra sociálnych štúdií a etnológie
Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Slovensko

Lokálne a globálne prvky súčasného zimného sviatkovania v meste

Local and global features of modern celebrations during the winter season in town

Abstract

The paper deals with the issue of celebrating non-everyday or special days during the winter season. The institutional efforts were determined by enforcing the contents and forms that are interesting to the city's residents and visitors. However important it is to keep national traditions, efforts are made to modernize and innovate in the terms of globalization. The paper focuses on the following questions: Is the celebrating in winter determined by the omnipresent cultural diversity? What holidays (according to the Holidays Act admitted by National Council of the Slovak Republic in 1993) do the inhabitants celebrate in the public area? What holidays are celebrated entirely in the households?

Keywords: winter holiday, cultural representation, local (traditional) – global, private – public

* * *

Štúdia sa zaoberá problematikou sviatkovania – nekaždodenných, výnimočných dní – počas zimného obdobia. V mestskom prostredí bolo determinované inštitucionálnymi snahami presadzovanie takých obsahov a foriem, ktoré by oslovili väčšinu obyvateľov i návštevníkov. Pritom, na jednej strane ide o isté dodržiavanie národných tradícií a na druhej strane sa často v dôsledku globalizácie modernizuje a inovuje. Odráža sviatkovanie v zime všadeprítomnú kultúrnu diverzitu? Na ktorých sviatkoch (aj podľa oficiálneho sviatkového zákona prijatého v NR SR v roku 1993) participujú obyvatelia vo verejných priestoroch, a ktoré sa stávajú výlučne rodinnou záležitosťou?

Kľúčové slová: zimný sviatok, kultúrne reprezentácie, lokálne (tradičné) – globálne, súkromné – verejné

Data wplywu: 31.12.2016
Data akceptacji: 05.09.2017

Cieľom štúdie¹ je priblížiť problematiku sviatkovania jednak z teoretického hľadiska, a tak isto na základe empirických výskumov dokumentovať súčasné formy a významy sviatkov, ktoré im ľudia pripisujú. V tomto príspevku sa zameriam najmä na predvianočné a vianočné obdobie. Výskumným priestorom bolo predovšetkým historické mesto Banská Bystrica².

Teoretické východiská

Javy súvisiace so sviatkami – najmä význam, aký im ľudia pripisujú, a spôsoby ich prežívania – zasahujú širokú sféru života súčasnej spoločnosti. Dnes škála siaha od sviatkov kreovaných, udržiavaných, sankcionovaných a distribuovaných inštitúciami ako štát a cirkev až po sviatky, ktoré považujú za dôležitú súčasť svojho spôsobu života teritoriálne, sociálne, profesijné spoločenstvá až po úroveň rodiny či jednotlivca³.

Uvedená rôznorodosť sa odrazila vo viacerých teóriách venujúcich sa súčasnému sviatkovaniu, ktoré na jednej strane upozorňujú na inovatívne prvky smerujúce k špecifikácii a na druhej strane k stieraniu rozdielov až unifikácii. Napr. podľa K. Rotha je aj na konci 20. storočia v oblasti sviatkov a slávností krajín východu a západu konvergencia i napriek tomu, že hospodárskou a politickou situáciou sa ešte stále odlišujú. Sviatkovanie teda v súčasnosti charakterizuje konvergencia, pod ktorou rozumieme vývoj podobných štruktúr pod vplyvom rozličných podmienok⁴.

Prvou príčinou je rastúca potreba konzumu a zábavy (indíciou je, že organizované sviatky a slávnosti sa stále viac iba pasívne konzumujú ako „events“).

Druhou je fakt, že sviatky, slávnosti a rituály štruktúrujú sociálny čas, čím uspokojujú túžbu po zmene a odlišnosti v často veľmi ťažkej každodennosti. Dávajú jej zmysel osobitne pri dôležitých „rites de passage“ v súkromnom a pracovnom živote.

Po tretie, sviatky, slávnosti a rituály poskytujú citové uspokojenie a pomáhajú pri hľadaní identity, pri „ukotvení“ v tradícii a v minulosti, ako aj pri uspokojovaní potrieb lokálnych a regionálnych väzieb.

Štvrtým dôvodom je, že sviatky, slávnosti a rituály predstavujú istý druh sveta naopak, sú časovo ohraničenými únikmi od narastajúcej komplexnosti každodennosti k jednoduchým, prehľadným a tým aj zábavným formám⁵.

Inými slovami, uvedené konštatovania možno považovať za zjednocujúce determinanty. Ako podotýka K. Popelková, „výskumy potvrdili všeobecné predpoklady, že vývoj

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA 1/0074/16 *Slovenské mesto v 21. storočí v kontexte nových rozvojových trendov: etnologická perspektíva*.

² Banská Bystrica je hospodárske, administratívne a kultúrne centrum stredného Slovenska a sídlo Banskobystrického samosprávneho kraja s počtom obyvateľov cca 77 tisíc.

³ Popelková 2014, s. 6.

⁴ Teóriu konvergenzie možno v etnografii odvodiť už od teórie E.B. Tylora, podľa ktorej môžu analogické kultúrne prvky vzniknúť nezávisle v rôznych častiach sveta v rôznom čase bez nutnosti migrácie.

⁵ Roth 2008, s. 28.

fenoménu sviatkovania v poslednom desaťročí 20. storočia výrazne zasiahli sociálne a ekonomické transformácie, ktoré odštartoval pád komunistického režimu v roku 1989, rozšírenie komunikačných kanálov a technických prostriedkov a ich využívanie zrýchlilo distribúciu informácií o tradičných i nových sviatkoch a ich dynamický rozptyl v spoločnosti⁶, čo tiež možno priradiť k zjednocujúcim faktorom sviatkovania.

Univerzalizácia a internacionalizácia v kultúre (a aj vo sviatkovaní) sa pripisuje najmä vplyvom globalizácie, ktorá vďaka elektronickým médiám transformuje kultúrne prvky bez ohľadu na čas a priestor v ktorom sa formovali. Jedným z dôsledkov je aj deterritorizácia, ktorá neimplikuje priamo deštrukciu lokálnosti, ale len akési „odkotvenie“ kultúrnej skúsenosti z jej tradičných, lokálnych rámcov.⁷ Šírenie globalizačných javov a prijímanie cudzích kultúrnych prvkov súvisí okrem iného aj so znižujúcou sa normatívnosťou spoločnosti a rastúcou možnosťou voľby z ponuky trhu (produktov i informácií).

K spoločným determinantom súčasného sviatkovania patrí i fenomén festivalizácie. V urbánnom prostredí sa uplatňuje model festivalizácie v duchu hesla: mesto, ktoré nemá festival nie je na kultúrnej mape. Termín festivalizácia sa už dlho skloňuje v najrôznejších súvislostiach, ako festivalizácia hudby, urbánnej kultúry, opery či výtvarného umenia. Rôzne druhy umenia či voľnočasových aktivít si prepožičiavajú model festivalu, aby sa lepšie presadili v bohatej spleti konkurenčných ponúk. Pritom sa prirodzene uprednostňuje cesta oslovenia čo najväčšieho množstva a najširšieho spektra účastníkov, čo je charakteristické najmä pre masovú kultúru. V kontexte turizmu je festivalizácia účinným spôsobom pripísania znaku miestu a dôležitým urbánnym rituálom, ktorého potenciálom je zatraktívnenie živého priestoru a koncentrovanie diverzity.

Vo všeobecnosti sa mestá na Slovensku po roku 1989 snažili o vytvorenie nového imidžu a v snahe nivelizovať všetky znaky socializmu siahali najmä po západných kultúrnych vzoroch. Podľa Gernota Wolframa, nemeckého kulturológa a spoluautora publikácie *Exportujeme kultúru*, je práve problém mnohých postkomunistických štátov to, že nevedia odolávať trendom a nestavajú na originalite. Lokálne je zaujímavé.

Istým východiskom je revitalizácia tých prvkov minulosti, ktoré boli pre to-ktoré mesto či socio-profesijnú skupinu špecifické.

V kontexte s Hobsbawmovou teóriou vynájdenej tradície („invented traditions“) sa v období sviatkov realizujú viaceré aktivity. Podľa konceptu E. Hobsbawma⁸ vynaliezanie verejných obradov je kombináciou štátnej okázalosti a ľudovej slávnosti, kombinácie, v ktorej sa spája moc a potešenie občanov. Ide aj o obdobie masovej výroby verejných pamiatok, upomienkových predmetov, uniforiem, sprievodov, kapiel či vlajok. Je aj zložitou interakciou medzi minulosťou a súčasnosťou, kde jednu z podstatných úloh zohrávajú rituály a symboly a ich chápanie v nových súvislostiach. Opakovanie postupov – hodnoty

⁶ Popelková 2014, s. 6.

⁷ Jakubíková 2013, s. 397 (podľa Appadurai 2000, X–XIV).

⁸ Hobsbawm 1992, s. 1–14.

a normy správania sa (i ritualizovaného) navodzujú kontinuitu s minulosťou –, ale táto teória rozoznáva aj vynájdenu historickú kontinuitu a tak isto aj sfalšovanú kontinuitu. Ide aj o rámec realizácie sviatkov, v obsahu ktorých sa najrozličnejším projektovaním minulosti inštrumentalizuje ideológia.

Niektorí autori rozlišujú sviatky a slávnosti kresťanské a predkresťanské, súčasne však týmito pojmami vyjadrujú odlišnosti medzi spoločensky významnými udalosťami náboženskými na jednej a profánnymi na strane druhej: napr. kresťanské sviatky a slávnosti politické, profesionálne a pod. Takýto terminologický prístup dokumentujú publikované výsledky niekoľko rokov trvajúcej slovensko-českej spolupráce pri historicky orientovanom etnografickom štúdiu spoločenského života vidieckych miest z prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia.⁹ V odborných textoch sú tu napr. Veľký piatok, sv. Cyril a Metod alebo Božie telo (príp. aj výnimočné rodinné udalosti) spravidla označené ako sviatky. Naproti tomu banícky sprievod, voľba spolkového richtára, cechového majstra či národopisná výstava sú slávnosťami. Posledné výskumy ukazujú, že aj do slávania cirkevných sviatkov, najmä vianočných a veľkonočných, preniká čoraz viac cudzích prvkov. Napr. Z. Beňušková v súvislosti s vianočnými sviatkami uvádza aj segmenty ako sú trhy, nákupy, športovanie, cestovanie, firemné večierky¹⁰.

Participáciu jednotlivcov na sviatkoch môžeme vo všeobecnosti hodnotiť ako diverzifikovanú v závislosti od náboženského cítenia a prežívania, občianskych postojov a politickej orientácie. Účasť na štátnych sviatkoch napr. sociológ Jan Keller charakterizuje v súvislosti s podielom jednotlivcov a skupín na moci. Nikoho nestmeľujúce celoštátne sviatky mínajúce sa svojim cieľom tematizuje J. Keller ako príležitosť na vzdialenie sa, na dočasný únik zo spoločnosti, na stiahnutie sa človeka do najužšieho súkromia. Miení tým samozrejme nestotožnenie sa s oficiálnou ideológiou, avšak mohli by sme výskumami doložiť i skupinu ľudí, ktorí odmietajú participovať na cirkevných sviatkoch a ich väčšinovom prežívaní.

Rituály, ktorým sa človek cez sviatky neprestáva venovať, sú rituálmi súkromnými, trieštiacimi spoločnosť na izolované rodinné a priateľské skupiny a skupinky. „V období sviatkov sa v miliónoch izolovaných rodín a krúžkov priateľov odohráva rovnaký ceremoniál sviatočnej pohody. Nikto pri ňom nemyslí na spoločnosť, snaží sa naopak zo všetkých síl zabudnúť na povinnosti, ktorého ho čakajú, len čo sa zasa bude musieť zapojiť do nekonečne nudného procesu spoločenskej reprodukcie. Sviatok prestal byť miestom symbolickej rekreácie, opakovaného oživenia ochabnutého a unaveného sociálneho poriadku. Mení sa na individuálnu rekreáciu, na odpočinok jedincov unavených prácou pre spoločnosť aj životom v nej. V dobe sviatkov ľudia v súkromí osviežujú svoj vlastný mikrosvet a ignorujú verejnosť, spoločnosť, poriadok i pokrok. Na štátny sviatok

⁹ Frolec 1990.

¹⁰ Beňušková 2014, s. 158.

dostáva každý z nás akýsi malý darček. Sme vypustení do súkromia a po celý deň aj dlhšie môžeme žiť ďaleko od štátnych úradov, štátnych škôl a štátnych podnikov“¹¹.

V kontexte s teoretickými východiskami je možné sumarizovať a konceptualizovať výskumný rámec s otázkami sformulovanými do niekoľkých opozícií: vidiecke – mestské, tradičné – moderné, sakrálné – profánne, unifikácia – diverzifikácia, lokálne – globálne, verejné – súkromné (rodinné). Na niektoré z nich sa budem snažiť nájsť odpovede na základe empirického výskumu.

Vianočné sviatkovanie v Banskej Bystrici

Slovensko patrí ku krajinám s veľkým počtom sviatkov. Podľa oficiálneho sviatkového zákona prijatého v NR SR v roku 1993 má 5 štátnych sviatkov, 15 dní pracovného pokoja a 19 pamätných dní¹².

V tradičnom vidieckom spoločenstve bol cyklus zimného obdobia významovo spätý na jednej strane so zimným slnovratom a novoročím a na druhej strane s fašiangami, ktoré boli považované zväčša za jaré, i keď väčšina dedinských fašiangových zábav korelovala s plesovou sezónou mestského prostredia.

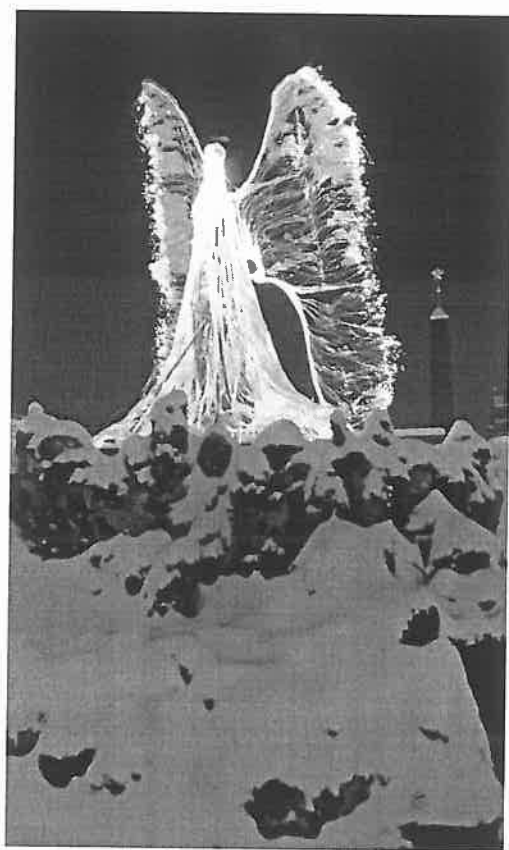
V. Feglová sumarizuje tradičné aktivity zimného obdobia do skupín: ochranné úkony, veštenie (ľúbostná mágia), obchôdzky¹³. V kontexte s rurálnym prostredím a istou mierou uchovávaním národných tradícií vzhľadom na kalendárne príležitosti sa v súlade s tradíciami slávi najmä predvianočné a vianočné obdobie a potom obdobie fašiangov.

Z vidieckeho prostredia sa niektoré zvyky zo skupiny ochranných úkonov preniesli do mestského prostredia. Po roku 1989 sa v niektorých základných školách konajú

¹¹ Keller 2003, s. 87.

¹² Podľa sviatkového zákona patrí Slovensko ku krajinám s najvyšším počtom sviatkov: Podľa vládneho návrhu z roku 1993 mali byť v Slovenskej republike štátne sviatky 3, ďalších 8 dní pracovného pokoja a 8 pamätných dní. Postupne ešte schválil parlament ďalšie štátne sviatky, dni pracovného pokoja i pamätné dni. Teraz je to 5 štátnych sviatkov (1. 1. – Deň vzniku Slovenskej republiky, 5. 7. – sviatok svätého Cyrila a svätého Metoda, 29. 8. – výročie Slovenského národného povstania, 1. 9. – Deň Ústavy Slovenskej republiky a nakoniec 17. 11. – Deň boja za slobodu a demokraciu), 15 dní pracovného pokoja okrem spomínaných 5 štátnych sviatkov, ktoré sú zároveň aj dňami pracovného pokoja (6. 1. – Zjavenie Pána (Troch kráľov), Veľký piatok, Veľkonočný pondelok, 1. 5. – Sviatok práce, 8. 5. – Deň víťazstva nad fašizmom, 15. 9. – Sedembolestná Panna Mária, 1. 11. – Sviatok Všetkých svätých, 24. 12. – Štedrý deň, 25. 12. – Prvý sviatok vianočný, 26. 12. – Druhý sviatok vianočný). Pamätných dní je 19 (25. 3. – Deň zápasu za ľudské práva, 13. 4. – Deň nespravodlivo stíhaných, 8. 5. – Deň víťazstva nad fašizmom, 7. 6. – výročie Memoranda národa Slovenského, 17. 7. – výročie Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky, 4. 8. – Deň Matice slovenskej, 19. 9. – Deň vzniku Slovenskej národnej rady, 30. 10. – výročie Deklarácie Slovenského národa, 4. 5. – výročie úmrtia M. R. Štefánika, 5. 7. – Deň zahraničných Slovákov, 6. 10. – Deň obetí Dukly, 27. 10. – Deň černojskej tragédie, 31. 10. – Deň reformácie, 17. 11. – Deň boja proti totalite, 29. 10. – Deň narodenia Ľudovíta Štúra, 30. 12. – Deň vyhlásenia Slovenska za samostatnú cirkevnú provinciu, 28. 10. – Deň vzniku samostatného česko-slovenského štátu a ďalej 1. 5. – Deň pristúpenia Slovenskej republiky k Európskej únii a 10. 8. – Deň obetí banských nešťastí.

¹³ Feglová 2000, s. 190.

Fot. 1. Svetelná socha anjela, symbol vianočných sviatkov v Banskej Bystrici, 2017, fot. J. Darulová

Fot. 2. Večerná atmosféra novoročného námestia v Banskej Bystrici, 2017, fot. J. Darulová

tzv. stridžie dni¹⁴. Sú spojené nielen s výzdobou vestibulov, ale aj so žiackymi prezentáciami tradícií viažucich sa na konkrétne dni – Ondrej, Katarína, Lucia, až po detské hry s ježibabou na metle.

Z. Beňušková zhodne s viacerými autormi píše, že najsviatočnejším obdobím roka na Slovensku sú Vianoce. Aj preto, lebo Vianoce často ľudia uvádzajú ako najdôležitejšie a najobľúbenejšie sviatky, ale aj preto, lebo približne mesiac dlhému obdobiu ritualizovaného správania¹⁵ sa v rôznej miere podriaďujú všetky skupiny obyvateľstva bez ohľadu na mieru religiozity či sociálnu pozíciu. Obdobie Vianoc sa premieta v privátnej, pracovnej i verejnej sfére spoločnosti.¹⁶ Na ritualizované správanie môžu vplývať najmä dva determinanty sakrálnej aj profánnej – jednak kresťanská viera ovplyvňujúca správanie ľudí v adventnom pôstnom období a potom aj všeobecne prijaté hodnotenie týchto sviatkov, ako sviatkov radosti, lásky a pokoja. K oficiálnym sviatočným dňom patria 24. 12. – Štedrý deň, 25. 12. – Prvý sviatok vianočný, 26. 12. – Druhý sviatok vianočný, 1. 1. – Nový rok a 6. 1. – Zjavenie Pána (Troch kráľov).

Predvianočné obdobie je v mestách charakteristické usporadúvaním mestských vianočných trhov. Tradíciu organizovania vianočných trhov ako spoločenského podujatia spájajúceho nákupy, stretnutia a zábavu si osvojili aj samosprávy slovenských miest, ktoré pre ne každoročne rezervujú priestory svojich historických námestí. Ich návštevu občanmi možno sledovať ako jednu z foriem prejavu participácie na spoločenskom živote mesta.¹⁷ Z hľadiska funkcie majú trhy silný sociálny kontext, podporujú komunikatívnosť a družnosť účastníkov.

Dĺžka trvania trhov býva s väčšími či menšími rozdielmi rovnaká – spravidla približne jeden mesiac. Stánky s občerstvením sú otvorené od 24. novembra do 6. januára a stánky s vianočným tovarom do 23. decembra. Remeselné a predajné trhy sa zvyčajne končia pred Vianocami. Vianočnú atmosféru umocňuje najmä rozsvietenie svetelnej výzdoby, ktoré sa koná na Mikuláša (6. decembra).

Na vianočných trhoch sa okrem iného podáva najmä vianočná kapustnica, zabíjačkové špeciality a z nápojov punč. Organizátori však zhodne pokladajú za požadovaný sortiment predaja aj pekárenské a cukrárenské výrobky, med, medovinu, medovníky, langoše, chlebové posúchy, trdelník, oplátky. Spomedzi príkladov zážitkovej gastronómie a princípu tzv. otvorenej kuchyne „front cooking“ je v zimnom období menej ako

¹⁴ V súvislosti so stridžími dňami, ktoré sa spájali s dátumami okolo zimného slnovratu (na Katarínu 25. 11., Ondreja 30. 11., Barboru 4. 12., Mikuláša 6. 12. a Luciu 13. 12.) sa predpokladala zvýšená aktivita negatívnych síl. Zachoval sa napr. zákaz vstupu cudzej ženy do dvora a domu, jedenie a natieranie dvier cesnakom, obchádzanie domu so svätenou vodou a pod.

¹⁵ Ritualizované správanie, odlišné od každodenného, je v konkrétnych socio-kultúrnych súvislostiach podmienené symbolickým významom, je relatívne stabilné, posilňuje súdržnosť a zvyšuje imunitu spoločnosti voči zmene.

¹⁶ Beňušková 2014, s. 110.

¹⁷ Beňušková 2014, s. 140.

v letných mesiacoch – napr. chlebové posúchy „podplamenníky“ (nalesnik...) pečené v prenosných hlinených pieckach.

Tradičným symbolom Vianoc každého mesta je vyzdobený ihličnatý stromček na námestí, ktorý rozsvieti Mikuláš 5. decembra, a tak isto i betlehem (niekedy i živý).

K špecifickým symbolom Banskej Bystrice patrí svietiaci socha anjela inštalovaná v strede námestia na vrchole fontány. Dielo v podobe masívneho anjela v modernom podtóné vzniklo v spolupráci miestneho výtvarníka Igora Lattu a dizajnérky Anny Hrubovčákovvej. Socha je vysoká 3,5 metra a jej najväčšou pýchou sú dve nádherné svetelné krídla. V centre námestia sa po prvýkrát objavila počas výstavy LIGHT EXPO BB: svetlo&design, ktorú v novembri 2013 priniesla do Banskej Bystrice spoločnosť LEDeco solution, s.r.o. spolu s ďalšími svetelnými dielami.¹⁸ Vzhľadom na to, že má mesto Banská Bystrica v erbe anjela, stal sa súčasťou Vianoc.

Ďalším príkladom inovácií a lokálnych špecifik je čarovná zvonička splnených prání. Na námestí je inštalovaná od roku 2014 a návštevník môže do nej vojsť a vysloviť alebo pomyslieť si svoje želanie a zazvoniť zvoncom. Kto má záujem, môže svoje želanie napísať a vložiť do „zásuvky želaní“, ktorá je súčasťou zvoničky.

K tradíciám predvianočného a vianočného obdobia mestského prostredia patrila i charitatívna činnosť. Toto slovo i činy sa nevytratil ani zo súčasného kalendára mesta: každoročne sa varí charitatívny primátorský punč podávaný týždeň pred Vianocami a 24. 12. sa podáva vianočná kapustnica pre bezdomovcov v nocľahárni pre núdznych. V roku 2016 ponúkal primátor mesta punč v stánku pred radnicou 16. decembra a Banskobystričania i návštevníci si mohli vychutnať nápoj zo špeciálneho hrnčeka s vianočným motívom. Výťažok z charitatívneho punču išiel dobrovoľníkom Slovenského červeného kríža na vybavenie Humanitárnej jednotky v Banskej Bystrici.

Viacere inštitúcie organizujú charitatívne podujatia – napr. Charitatívny Mikulášsky beh. Celoslovenskou akciou je i darovanie krvi.

Lokálne – globálne¹⁹. Ako reagujú mestá na známe heslo „Globalizácia kopíruje úspešné formáty, ale gumuje originalitu“? Má mesto Banská Bystrica, ktoré bolo predovšetkým miestom mojich výskumov, vzhľadom na geografickú polohu a blízkosť viacerých kultúrnych subregiónov špecifická týkajúca sa zimy a zimného sviatkovania? Mesto obklopené horstvami s historickým námestím so zachovanými renesančnými meštianskymi domami a sakrálnymi stavbami i sochami predstavuje vhodnú kulisu pre vytvorenie sviatočnej vianočnej atmosféry.

Na tomto námestí sa sústreďuje spoločenský život obyvateľov mesta v priebehu celého roka, lebo je tu situovaných mnoho kaviarenských a reštauračných zariadení.

¹⁸ Z námestia SNP odletel anjel, 15.11.2016.

¹⁹ Globalizáciu vnímam v súvislosti so zaužívanou charakteristikou ako celoplanetárny tok tovarov, financií, ideí a ľudí, ktorý prirodzene neobchádza ani taký fenomén, akým sú sviatky. V kultúrnej sfére smeruje globalizácia k unifikácii, zároveň však vytvára priestor pre lokálne modifikácie (glocalizácia) a tvorbu opozit v podobe lokálnych špecifik.

Tu sa pri významných príležitostiach inštaluje v hornej alebo dolnej časti pódium pre rôzne kultúrne prezentácie.

Decembrový kultúrny kalendár Banskobystrické Vianoce oznamuje, aké podujatia budú prezentované na námestí a je zostavený tak, aby oslovil čo najširšie spektrum návštevníkov. Napr. v roku 2016 sa každý deň v podvečerných hodinách – o 16. či 17. hodine konali jedno či dve predstavenia od 7. do 20. decembra. Veľká časť vystúpení je zameraná na hudobno-spevný folklór, pričom sa najčastejšie čerpá z výrazných okolitých regiónov – Podpoľania a Horehronia. Ich špecifikom je salašnícko-pastierska tradícia, preto sú aj rozšírené inscenácie koledovania pastierov, ktoré sa však z tradičných priestorov domov dostali nielen na centrálné námestie, ale aj do kostolov v okolí Banskej Bystrice²⁰. Nové divadelné formy využívajú tradičné vianočné prvky – medzi návštevníkmi trhov chodia čerti na chodúľoch naháňajúci deti či anjel na chodúľoch sypúci sneh z rukávov.

Okrem toho sa realizujú aktivity spojené s tradičnými remeslami – Adventné tvorivé dielne tovaryšstva a historických remesiel, kde si návštevníci môžu vyrobiť darčeky²¹.

I viaceré kultúrne a športové podujatia organizované koncom novembra a v decembri sa konajú pod hlavičkou predvianočných či vianočných sviatkov alebo majú v obsahu vianočnú tému. Napr. Potulky Banskou Bystricou „Vianočné mesto s odborným výkladom“, Mikulášsky športový deň organizovaný športovým gymnáziom, Vianočná tržnica s prezentáciami detských folklórnych súborov a pod.

Obyvatelia Banskej Bystrice s obľubou navštevujú okolité katolícke kostoly, kde sa oživuje nielen salašnícko-pastierska, ale aj banícka tradícia²².

Dôraz na lokálne prvky sa týka nielen uvedenej programovej skladby, ale inovuje sa aj vianočná výzdoba centra mesta. V roku 2016 tak mesto za novinku označilo novú vianočnú výzdobu, ktorú si samospráva prenajala, a tak isto aj inštaláciu Banskobystrického betlehemu a Banskobystrického anjelského chórusu v priestoroch radnice na hlavnom námestí. V miestnej a regionálnej tlači sa zverejňujú údaje o pripravovanej vianočnej výzdobe a jej modernizácii ako aj finančnej náročnosti. Médiá pozývajú návštevníkov sloganmi: „Advent – najkrajší čas v roku“; „Banskobystrické Vianoce opäť v duchu

²⁰ Napr. z analýzy kultúrneho kalendára z rokov 2014–2016 vyplýva, že sa na pódiu na námestí vystriedali: vianočná heligonka a mužské spevácke skupiny, ďalej sólisti ľudových skupín s koledami, pastierskymi Vianocami, staroslovienskymi piesňami. Banický subregión reprezentovala spevácka skupina s baníckymi piesňami. Pravidelne sa každoročne druhý týždeň decembrový koná i Verejná rozhlasová nahrávka cyklu Hrajteže mi, hrajte s podtitulom Prišli sme k vám na koledu v evanjelickom kostole. Do programu bolo už viackrát zaradené spracovanie narodenia Ježiša Krista v podaní veselých šermiarov Cassanova.

²¹ Ide o odlievanie z cínu, razenie mincí, výrobky na hrnčiarskom kruhu, ozdoby z včelieho vosku apod.

²² Napr. folklorizované pásmo Od Mitra po Vianoce, realizované ZAF (Združenie autentického folklóru) Pohronci alebo Banícke aušusnícke služby božie v baníckej osade Špania Dolina na novoročnú sv. omšu.

tradície lákajú svojou hrou svetiel a programom“; atď²³. Všetky uvedené aktivity posilňujú reprezentatívno-prestížne funkcie.

Verejné – súkromné (rodinné). Na ktorých sviatkoch (aj podľa oficiálneho sviatkového zákona prijatého v NR SR v roku 1993) participujú obyvatelia vo verejných priestoroch, a ktoré sa stávajú výlučne rodinnou záležitosťou?

S tradíciami vianočných sviatkov sú spojené aj zvyky viažuce sa k rodine. Rodiny sa navštevovali už 24. 12. ale iba po štedrej večeri – teda po 20. hodine, aby si popriali sviatky a pritom i zaspievali „pod oknami piesne“. Prvý sviatok vianočný bol v mnohých rodinách deň, kedy sa neprijímali návštevy a ani sa ľudia spoločensky nekontaktovali. Na to bol určený druhý deň sviatočný – 26. 12. kedy sa konali štefanské zábavy. V prostredí miest sa však takáto uzavretosť do súkromného rodinného prostredia narúša a najmä mladí ľudia sa stretávajú v kluboch, puboch na diskotékach už 24. 12. po štedrej večeri.

Záver

V predvianočnom a vianočnom období je pre mestá charakteristická pestrá ponuka podujatí s vysokou mierou inštitucionalizácie. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa do prežívania týchto zimných sviatkov včleňuje mnoho rôznorodých prvkov – raz sa v duchu Hobsbawmovej teórie vynájdenej tradície revitalizujú prvky z vidieckej tradície, inokedy evidujeme pokusy o založenie novej tradície. Do Vianoc sa však dnes intenzívne včleňujú prvky spojené s rozvojom informačných sietí či vplyvmi globalizácie. Ide najmä o televízne programy cudzej proveniencie, nakupovanie netradičnej vianočnej výzdoby (adventný veniec, vence na vchodových dverách domov, vonkajšie svetelné výzdoby domov a predzáhradiek). Aj usporadúvanie vianočných trhov v mestskom prostredí (ale najnovšie i v malých obciach) možno odvodiť od globálneho prežívania predvianočného obdobia a tak isto aj od skutočnosti, že festivalizácia mesta vystupuje ako dôležitá stratégia pri budovaní imidžu mesta. Do vianočného sviatkovania sú prinášané najmä komerčnou sférou a modernými technológiami, pričom ich obsahujú najmä moderné a inovačné prvky, ale obsahujú ich aj kresťanské aktivity (Betlehemske svetlo, adventné vence). Výzdoba námestí, ktorá sa v minulosti sústreďovala najmä na centrálne umiestnený živý ihličnatý vianočný stromček sa spravidla modernizuje, pribúda viac svetiel, ktoré sa šíria i do prilahlých ulíc, ubúda na tradičnej farebnosti (zelená, červená, žltá) v prospech studenej a teplej bielej farby. Tradičnú symboliku dopĺňajú nové symboly, najmä snehové vločky, snehuliaci, Santa Klaus, lietajúce soby so saňami.

Tradičné a lokálne prvky si zachovávajú mestá najmä v preferovaní tradičných jedál a tradičných remeselných výrobkov ponúkaných na vianočných trhoch. Decembrový kultúrny kalendár zohľadňuje okrem iného i regionálne folklórne tradície, prezentované folklórnymi súborami a folklórnymi skupinami najmä na verejných pódioch, ktoré sú počas predvianočného a vianočného obdobia inštalované na hlavných námestiach.

²³ BBonLine, 20.12.2016.

Vo všeobecnosti sa dôraz kladie na pestrú programovú skladbu, aby sa oslovilo široké záujmové spektrum účastníkov.

Hoci sa stereotypne súčasné Vianoce kritizujú za prílišnú komercializáciu a prepojenie na trhovú ekonomiku, empirické výskumy ukazujú, že napr. vianočné trhy plnia najmä sociálne funkcie, stmelujú ľudí a komerčný rozmer je druhotný. Diskutabilne vyznieva tvrdenie o menšej intenzite lokálnych individuálnych väzieb v urbánnom prostredí. Rodinné, susedské, zamestnanecké či priateľské väzby sa preniesli z domáceho prostredia do verejného a realizujú sa na každodenných pracovných akciách na vianočných trhoch prostredníctvom dohodnutých alebo i náhodných stretnutí „na vianočnom punči“.

Literatúra

- Appadurai A. 2005, *Norwoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Wydawnictwo naukowe PWN, Krakow.
- Beňušková Z. 2014, *Prečo sú Vianoce tradičné aj nové?* [w:] Popelková K. (red.), *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?*, Ústav etnológie SAV, Bratislava, s. 110–162.
- Feglová V. 2000, Kalendárne obyčaje. [w:] Stoličná R. (red.) *Slovensko – Európske kontexty ľudovej kultúry*, VEDA, Bratislava, s. 190–215.
- Frolec V. (red.) 1990, *Město: Prostor, lidé, slavnosti. Sborník příspěvků X. Strážnického symposia*, Slováké muzeum, Uherské Hradiště.
- Hobsbawm E. 1992, *Inventing Traditions*, [w:] Hobsbawm E and Ranger T. (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–14.
- Jakubíková K. 2013, *Rodinné tradície (v stravovaní a sviatkovaní) v kontexte globalizácie*, „Slovenský národopis“, Vol. 61, No. 4, s. 396–407.
- Keller J. 2003, *Nedomyšlená spoločnosť*, Doplněk, Brno.
- Popelková K. (red.) 2014, *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?*, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Roth K. 2008, *Alltag und Festtag im sozialistischen und postsozialistischen Osteuropa*, [w:] Klaus Roth (Hg.), *Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europa. Studien zur sozialistischen und postsozialistischen Festkultur*, Münster LIT 2008 (Freiburger sozialanthropologische Studien, Band 21.), s. 11–28, http://www.volkskunde.uni-muenchen.de/vkee_download/artikel_pdf/2008f.pdf, 15. 11. 2016.

Internetové zdroje

- BBoNLine, <http://bbonline.sk/foto-banskobystricke-vianoce-lakaju-hrou-svetiel-i-programom>, 20. 12. 2016.
- Z námestia SNP odletel anjel, <http://www.bystricoviny.sk/spravy/z-namestia-snp-odletel-anjel/>, 15. 11. 2016